

نقدی دوستانه و افتخار آمیز بر کتاب «اسامی گیاهان دارویی مورد مصرف در طب سنتی»

غلامرضامین*

وقتی از سوی مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور از من خواسته شد تا نقدی بر کتاب «اسامی گیاهان دارویی مورد مصرف در طب سنتی» به قلم دوست بسیار عزیزم، زنده‌یاد مهندس محمد دینی (ملقب به رضا) بنویسم، از خود پرسیدم چرا من؟ و نمی‌دانستم که این فرصتی است برای من تا به گذشته‌ای افتخارآمیز برگردم. روزی نگذشت که خبر تأسفبار درگذشت استاد گرانقدرم آقای مهندس پرویز باباخانلو، مرد رشید و بی‌نظیر عرصه پژوهش کشور، منتشر شد و افکار به‌هم‌ریخته‌ام مرا به سال‌هایی برد که در جوار این دو عزیز، ایام بسیار ارزشمند و خاطره‌انگیزی را گذراندم و تجربیات مفیدی به‌دست آوردم و این یادآوری‌ها و گشت‌وگذار در خاطرات خوش گذشته بود که تسکین داد. بهانه نقد کتاب مرا واداشت تا خط به خط کتابی را که بارها و بارها خوانده و به‌عنوان رفرنسی معتبر به آن استناد کرده‌ام، دوباره بخوانم و یادداشت بردارم و دریافتم آنچه پیش‌ازاین از زحمات تهیه این کتاب می‌دانستم، بسیار اندک بوده است و بیشتر متوجه شدم که این همه تلاش و دقت نتیجه علاقه‌مندی، پشتکار و جدیتی است که خاص زنده‌یاد مهندس دینی عزیز بود.

پیش از هر اظهارنظری اشاره به این نکته ضروری است که تعداد کمی از افراد، شهادت ورود به عرصه معادل‌سازی اسامی گیاهان دارویی سنتی را دارند، البته نه فقط به‌دلیل میزان تخصص در این زمینه، بلکه دلیل اصلی، اقیانوس عمیق و غیرقابل پیش‌بینی و هزاران نکته نامشخص این حوزه از علم است که کسی به حقیقت آنها دسترسی ندارد و از این نظر جرأت و جسارت روان‌شاد مهندس دینی عزیز قابل تحسین است که به‌تقریب پیش از همه معاصرین تصمیم به نگارش این کتاب گرفت. شاکله اصلی کتاب، همان‌گونه که نویسنده فقید آن در مقدمه شرح داده، اطلاعات مفرداتی است که در کتاب «تحفه حکیم مؤمن» آورده شده است. ابتدا کلیه مفردات گیاهی کتاب تحفه به‌ترتیب حروف الفبا و تحت عنوان «شماره واژه» کدگذاری و پس از آن هر مفرد در منابع معتبر خارجی مربوط به سال‌های ۱۹۷۲ تا ۱۹۹۰ و منابع داخلی سال‌های ۱۳۶۰، ۱۳۷۵ و غیره جستجو شده است. سپس، کلیه این جستجوها در قالب نام علمی گیاه، تیره گیاهی، نام عربی، نام انگلیسی، نام فارسی، شماره واژه و تلفظ نام‌ها به انگلیسی به‌ترتیب الفبایی نام علمی، بلافاصله پس از مقدمه درج شده‌اند. در انتهای کتاب فهرست اسامی یونانی، عربی و فارسی همراه با فهرست واژه‌های مورد استفاده در کتاب تحفه حکیم مؤمن و درنهایت منابع فارسی انگلیسی و خلاصه انگلیسی معرفی کتاب آورده شده است.

آنچه در نگاه اول جلب نظر می‌کند، روش معرفی هر یک از مفردات است که از کتاب *Illustrated Polyglottic Dictionary* نوشته Armenag K. Bedevian الگوبرداری شده است، همین امر باعث ایجاد کمی سردرگمی

ندارد. به عنوان مثال می توان به واژه «زوپا» و نام لاتین معادل آن *Hyssopus officinalis* L. اشاره کرد که گیاهی افراشته با گل های بنفش رنگ و دارای دانه است، اما در کتاب تحفه و نیز در کتاب مورد نقد، گیاهی مفروش بر زمین است و گل های آن زرد رنگ و بدون تخم است. در واقع این مشخصات مربوط به گیاه دیگری به نام *Nepeta bracteata* است که در حال حاضر هم در فروشگاه های گیاهان دارویی عرضه می شود. این دست اختلافات را می توان در مورد «زیره سیاه» و «امی» (Ami) و شماری از گیاهان دیگر نیز مشاهده کرد. همان گونه که در ابتدای این نوشته نیز اشاره شد، کتاب «اسامی گیاهان دارویی مورد مصرف در طب سنتی» کتابی ارزشمند و معتبر است و هیچ یک از اختلافات موجود، بیانگر عدم اعتبار این کتاب و کتب مشابه آن نیست و تنها از کمبود اطلاعات و نقص در کتب قدیمی سرچشمه می گیرد. ناگفته نماند مسائل مربوط به اسامی علمی و ریخت شناسی گیاهان همانند آنچه در علم گیاه شناسی امروزی مطرح است، در کتب گذشته دیده نمی شود.

با احترام و درود به روان پاک مهندس محمد دینی عزیز

زندگینامه زنده یاد مهندس محمد دینی

زنده یاد مهندس محمد دینی در تاریخ ۱۳۲۴/۱۰/۰۷ در تهران دیده به جهان گشود. در سال ۱۳۵۰ پس از فارغ التحصیل شدن از دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران (واحد کرج) به استخدام مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور درآمد و در بخش

تحقیقات مرتع فعالیت های علمی خود را آغاز کرد. ایشان از سال ۱۳۶۰ ریاست اداره خدمات فنی مؤسسه را به عهده داشتند و در سال ۱۳۶۸ با تأسیس بخش تحقیقات گیاهان دارویی، به عنوان عضو هیئت علمی فعالیت های علمی و پژوهشی خود را در این بخش ادامه دادند و این فعالیت تا زمان بازنشستگی ایشان در سال ۱۳۸۴ ادامه یافت. ایشان در سال ۱۳۶۱ با سرکار خانم رفعت غفاری از همکاران بخش هواشناسی مؤسسه ازدواج کردند که ثمره آن دو فرزند به نام های پویا و پریسا است. در حال حاضر هر دو فرزند ایشان دارای تحصیلات عالی هستند. پویا فوق تخصص دامپزشکی است و در زمینه پرورش نژادهای برتر اسب فعالیت دارد و پریسا عضو هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی ایران و متخصص زنان و زایمان است. از مرحوم دینی یک جلد کتاب تألیفی (که در این نقد به آن پرداخته شد) و ده ها مقاله و اثر علمی ماندگار و باارزش به جا مانده است. یکی از نکات شایان ذکر فعالیت های علمی ایشان این است که در طول دوران خدمت خویش، بسیاری از مراتع کشور را قدم به قدم بازدید کردند و نام ایشان در مجله های مختلف فلور ایران در کنار نام بزرگانی همچون مهندس پرویز باباخانو و دکتر مصطفی اسدی به چشم می خورد. متأسفانه ایشان در تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۱۸ دار فانی را وداع گفتند.

برای جستجوگری شده است که پیش از این به کتاب های سنتی مراجعه می کرد و اکنون می خواهد نام علمی واژه مورد نظر را بیابد. او مجبور است ابتدا چهار فهرست موجود در انتهای کتاب را برای یافتن واژه مورد نظر خود جستجو کند. این فهرست ها، او را به صفحه شرح واژه مد نظرش ارجاع می دهند، اما وقتی به صفحه مورد نظر می رسد، به دلیل صفحه بندی فارسی کتاب و عدم پیش آگاهی از قرارگیری نام علمی گیاه به عنوان سرتیتر معرفی هر مفرد، چاره ای جز مرور مطالب بالا و پایین صفحه ندارد. در واقع اگر ابتدا نام فارسی واژه مورد نظر به عنوان سرتیتر ذکر و در زیر آن کلیه اسامی از جمله نام علمی گیاه درج می شد، این سردرگمی پیش نمی آمد. همچنین برای جلوگیری از این مشکل باید این موضوع در مقدمه کتاب توضیح داده می شد.

در زیر اسامی علمی و در سمت چپ صفحه، نام های عربی، انگلیسی و فارسی هر واژه با علامت های اختصاری (A, E, F) دیده می شوند. پس از آنها اسامی دیگری با اندازه قلم درشت تر و با دیکته فارسی و ترجمه همان نام به انگلیسی در سمت راست صفحه آمده اند. این ها، نام های یونانی هستند که البته این موضوع پس از جستجوی فراوان روشن می شود، این اسامی مانند نام های عربی، انگلیسی و فارسی دارای علامت اختصاری واژه یونانی (U) نیستند، به همین دلیل در نگاه اول خواننده را دچار کمی سردرگمی می کند. برای حل این مشکل نیز کافی بود این اسامی با علامت اختصاری (U) و در همان سمت چپ صفحه و زیر اسامی دیگر آورده می شد. نکته مهم دیگر میزان اعتبار و صحت این اسامی است، زیرا بسیاری از آنها در کتاب تحفه نیامده و نگارنده نیز به رفرنس آنها در سایر منابع اشاره ای نکرده است. همچنین مشخص نیست که نحوه نوشتار آنها به زبان انگلیسی برابر با کدام قانون واژه نگاری است. به طور مثال، صدای «غ» در فارسی معادل کدام صدا در انگلیسی است.

در برخی موارد مشاهده می شود که اسامی یونانی عیناً برای واژه های دیگر نیز تکرار شده اند. به عنوان مثال «حرمل» و معادل لاتین آن «فیغان»، در صفحه ۲۲۰ برای «اسبند» و در صفحه ۲۶۳ برای «سداب» تکرار شده است و با توجه به نبود توضیحی از سوی مؤلف، جست و جویگر به ناچار این واژه را همچنان بلا تکلیف رها می کند. هر چند فهرست های اسامی یونانی، عربی و فارسی به تفکیک در انتهای کتاب آورده شده اند، ولی جستجوگری که نمی داند واژه مورد نظر به چه زبانی است، ابتدا باید کدام فهرست را ببیند، حال آن که بسیاری از اسامی در حداقل دو فهرست به طور مشابه آمده اند. همچنین نویسنده می توانست این سه فهرست را به صورت یک فهرست یکپارچه تنظیم کند، زیرا هر سه فهرست با حروف فارسی نوشته شده اند.

استفاده از برخی معادل سازی ها مانند واژه «فودنج» که نامی عمومی برای گونه های مختلف نعنا است، تنها برای یک گونه شناخته شده مانند *Mentha pulegium* با نام انحصاری «خالوش» در گیلان، این تصور را ایجاد می کند که نگارنده اطلاعی از آن نداشته که صد درصد این طور نبوده و فقط انتقال مستقیم از کتب رفرنس، سبب این اشتباه شده است. توضیحات ذکر شده در تحفه حکیم مؤمن در مورد ماهیت یا شکل ظاهری برخی از مفردات، با نام لاتین معادل سازی شده تناسبی